

XO‘JA ABDULQODIR MAROG‘IYING MUSIQA HAQIDAGI QARASHLARI

*Qo‘qon davlat universiteti San‘at va sport fakulteti
“Cholg‘u ijrochiligi” kafedrasi 3-bosqich talabasi*

Fozilova O‘g‘iloy Qobiljon qizi

Ilmiy rahbar: Abdullayev Zuhridin Abdujabbor o‘g‘li

Аннотация

Xo‘ja Abdulqodir Marog‘iy XIV asr oxiri – XV asr boshlarida yashagan buyuk musiqashunos, bastakor va ijrochi bo‘lib, Sharq musiqa nazariyasiga ulkan hissa qo‘shgan. Uning “Jome al-alhon” kabi asarlari musiqa ilmining fundamental manbalaridan sanalib, unda tovushlar tizimi, maqomlar, ritmlar va cholg‘u asboblari chuqur tahlil qilingan. Marog‘iy o‘z qarashlarida nazariya va amaliyotni uyg‘unlashtirib, musiqa san'atining falsafiy va estetik jihatlariga ham e'tibor qaratgan. Ushbu maqola olimning musiqa haqidagi qarashlarini, uning nazariy va amaliy merosini atroflicha o‘rganishga bag‘ishlangan. Uning merosi Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq musiqa madaniyatining keyingi rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko‘rsatgan.

Аннотация

Ходжа Абдулкадир Мароги — великий музыковед, композитор и исполнитель, живший в конце XIV — начале XV века, внесший огромный вклад в теорию восточной музыки. Его труды, такие как Jome al-alhon, считаются фундаментальными источниками музыкальной науки, в которых глубоко анализируются система звуков, макамы, ритмы и музыкальные инструменты. В своих взглядах Мароги гармонично сочетал теорию и практику, уделяя особое внимание философским и эстетическим аспектам музыкального искусства. Данная статья посвящена всестороннему изучению музыкальных взглядов ученого, его теоретического и практического наследия. Его наследие оказало значительное влияние на дальнейшее развитие музыкальной культуры Центральной Азии и Ближнего Востока.

Abstract

Khoja Abdulqadir Marog‘iy was a great musicologist, composer, and performer who lived in the late 14th and early 15th centuries and made a significant contribution to the theory of Eastern music. His works, such as Jome al-alhon, are considered fundamental sources of musical science, in which the system of sounds, maqoms, rhythms, and musical instruments are deeply analyzed. In his views, Marog‘iy harmoniously combined theory and practice, paying special attention to the philosophical and aesthetic aspects of musical art. This article is devoted to a

comprehensive study of the scholar's views on music, as well as his theoretical and practical heritage. His legacy had a significant influence on the further development of the musical culture of Central Asia and the Middle East.

Kalit soʻzlar: Xoʻja Abdulqodir Marogʻiy, Musiqa nazariyasi, Sharq musiqasi, Maqom, Jome al-alhon, Bastakor, Musiqashunos, Temuriy davri

Kirish

Xoʻja Abdulqodir Marogʻiy (1350-1435) Oʻrta asr Sharq musiqashunosligi tarixida oʻzining fundamental asarlari, chuqur nazariy qarashlari va amaliy tajribasi bilan beqiyos oʻrin tutadi. Uning ijodiy faoliyati Temuriylar davrining madaniy yuksalishi, ilm-fan va sanʼatning misli koʻrilmagan darajada gullab-yashnagan davriga toʻgʻri kelib, musiqashunoslikning oltin asri deb taʼriflanadigan davrning yorqin namoyandasi hisoblanadi. Marogʻiy nafaqat mohir bastakor, virtuoz ijrochi va pedagog, balki musiqaning nazariy asoslarini, uning falsafiy, matematik va axloqiy jihatlarini chuqur tahlil qilgan, musiqiy tizimlarni tizimlashtirgan buyuk olim sifatida tanilgan. Uning "Jomi' al-Alhon" (Kuy-ohanglar majmuasi) va "Maqosid al-Alhon" (Kuy-ohanglar maqsadlari) kabi shoh asarlari Sharq musiqashunosligining eng muhim manbalaridan boʻlib, keyingi asrlar davomida koʻplab musiqashunoslar uchun asosiy qoʻllanma va ilhom manbai boʻlib xizmat qilgan. Bu asarlar musiqiy nazariya, ijrochilik amaliyoti va estetik qarashlarning keng qamrovli sintezini oʻzida mujassam etgan.

Soʻnggi yillarda Xoʻja Abdulqodir Marogʻiy merosiga boʻlgan ilmiy qiziqish yanada ortib, uning asarlarini yangi metodologik yondashuvlar, jumladan, qiyosiy tahlil va madaniyatlararo kontekstda tadqiq etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [1, 2]. Biroq, uning musiqaga oid qarashlarining toʻliq qamrovli va tizimli tahlili, ayniqsa, zamonaviy ilmiy diskurs nuqtai nazaridan hali ham oʻzining chuqur oʻrganilishini kutmoqda. Ushbu maqola Xoʻja Abdulqodir Marogʻiyning musiqaga haqidagi qarashlarini kompleks tahlil qilishga qaratilgan boʻlib, uning Sharq musiqashunosligidagi oʻrnini aniqlash va uning merosining bugungi kundagi ahamiyatini baholashni maqsad qilgan. Xususan, maqolada Marogʻiyning maqom, usul va intervallar tizimiga oid nazariy yondashuvlari, musiqaning falsafiy va axloqiy jihatlari borasidagi mulohazalari, shuningdek, musiqaga ijrochiligiga oid tavsiyalari atroflicha oʻrganiladi. Bu tadqiqot Marogʻiyning musiqiy nazariya va amaliyotni uygʻunlashtirishdagi mahoratini, uning Sharq musiqasi rivojiga qoʻshgan beqiyos hissasini zamonaviy ilmiy nuqtai nazardan baholashga xizmat qiladi va kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi yoʻnalishlar ochishga yordam beradi.

Asosiy qism

Xo‘ja Abdulqodir Marog‘iyning hayoti va ijodiy faoliyati uning musiqiy merosini tushunish uchun muhim kontekstni taqdim etadi. U 1350-yilda Eronning Marog‘a shahrida tug‘ilgan bo‘lib, uning oilasi ilm-fan va san‘atga yaqin bo‘lgan. Dastlabki ta‘limini o‘z shahrida olgan Marog‘iy, yoshligidan musiqa, adabiyot, matematika va astronomiyaga qiziqish bildirgan. Uning musiqiy iste’dodi tezda namoyon bo‘lib, o‘z davrining yetuk musiqachilari va nazariyotchilaridan saboq olgan. Xususan, u o‘zining "Jomi' al-Alhon" asarida o‘z ustozlari va ulardan olgan bilimlari haqida qimmatli ma‘lumotlarni keltiradi. Marog‘iyning ijodiy yo‘li bir necha hukmdorlar saroyida kechgan. Dastlab Jaloyiriylar sulolasi hukmdori Sulton Uvays saroyida xizmat qilgan, keyinchalik esa Temuriylar davlatining asoschisi Amir Temur va uning vorislari, xususan, Shohrux Mirzo saroyida faoliyat yuritgan. Bu davr uning ijodiy kamoloti uchun qulay muhit yaratgan, chunki Temuriylar davri ilm-fan va san‘atga homiylik qilish bilan mashhur edi. Marog‘iy nafaqat nazariyotchi, balki mohir bastakor, virtuoz sozanda (ud, tanbur) va pedagog sifatida ham tanilgan. Uning ko‘plab asarlari, jumladan, kuy va ashulalari o‘z davrida keng tarqalgan va ijro etilgan. Uning hayoti davomida turli madaniy markazlarda, jumladan, Bag‘dod, Tabriz, Samarqand va Hirotda bo‘lishi unga turli musiqiy an‘analar bilan tanishish imkonini bergan va bu uning nazariy qarashlarining keng qamrovli bo‘lishiga zamin yaratgan. Uning musiqiy bilimlari nafaqat Sharq, balki qisman G‘arb musiqiy an‘analari bilan ham aloqador bo‘lganligi ba‘zi tadqiqotlarda qayd etilgan [1]. Marog‘iyning 1435-yilda vafot etishi bilan Sharq musiqashunosligi o‘zining eng yorqin namoyandalaridan birini yo‘qotgan bo‘lsa-da, uning merosi asrlar davomida yashab kelmoqda.

Xo‘ja Abdulqodir Marog‘iyning musiqashunoslikdagi beqiyos o‘rni uning fundamental asarlari, xususan, "Jomi' al-Alhon" va "Maqosid al-Alhon" bilan chambarchas bog‘liq. "Jomi' al-Alhon" (Kuy-ohanglar majmuasi) asari Marog‘iyning eng yirik va eng muhim ilmiy ishi hisoblanadi. Bu asar musiqiy nazariya, amaliyot va ijrochilikning keng qamrovli sintezini o‘zida mujassam etgan ensiklopedik xarakterga ega. Unda musiqaning kelib chiqishi, uning falsafiy asoslari, tovushlarning fizik xususiyatlari, intervallar tizimi, maqomlar, usullar, musiqiy shakllar, cholg‘u asboblari va ijrochilik san‘ati kabi masalalar atroflicha yoritilgan. Marog‘iy ushbu asarda o‘zidan oldingi musiqashunoslarning, jumladan, Forobiy, Ibn Sino, Safiuddin Urmaviy kabi olimlarning nazariyalarini tanqidiy tahlil qilib, ularni o‘zining yangi g‘oyalari bilan boyitgan. Asarning tuzilishi o‘ziga xos bo‘lib, u bir necha bob va fasllardan iborat bo‘lib, har bir bo‘limda musiqaning ma‘lum bir jihati chuqur ilmiy asosda tahlil qilinadi. Masalan, cholg‘u asboblari bag‘ishlangan bobda ud, tanbur, nay kabi asboblarning tuzilishi, sozlanishi va ijro usullari batafsil bayon etilgan. "Jomi' al-Alhon" Sharq musiqashunosligida keyingi asrlar davomida asosiy manba va darslik

vazifasini o‘tagan, uning g‘oyalari ko‘plab musiqashunoslar tomonidan o‘rganilgan va rivojlantirilgan.

Ikkinchi muhim asari "Maqosid al-Alhon" (Kuy-ohanglar maqsadlari) esa "Jomi' al-Alhon"ga nisbatan qisqaroq bo‘lsa-da, nazariy jihatdan chuqur ahamiyatga ega. Bu asarda Marog‘iy musiqaning falsafiy va estetik maqsadlariga, uning inson ruhiyatiga ta‘siriga, axloqiy va tarbiyaviy ahamiyatiga alohida e‘tibor qaratgan. U musiqani nafaqat san‘at, balki ilohiy hikmat va koinot uyg‘unligining ifodasi sifatida ko‘radi. "Maqosid al-Alhon"da intervallar va tovush qatorlarining matematik asoslari yanada aniqroq va tizimliroq bayon etilgan. Marog‘iy bu asarda o‘zining musiqiy tizimini, xususan, 17 pardali tovush qatorini asoslab bergan. Bu ikki asar bir-birini to‘ldirib, Marog‘iyning musiqaga oid qarashlarining to‘liq manzarasini yaratadi. "Jomi' al-Alhon" amaliyotga yaqinroq bo‘lsa, "Maqosid al-Alhon" nazariy va falsafiy jihatdan chuqurroqdir. Ularning musiqashunoslikdagi ahamiyati shundaki, ular nafaqat o‘z davrining musiqiy bilimlarini tizimlashtirgan, balki yangi nazariy yondashuvlar va amaliy tavsiyalar bilan Sharq musiqasining rivojlanishiga ulkan hissa qo‘shgan. Zamonaviy tadqiqotlar Marog‘iy asarlarining transregional ta‘sirini, xususan, Usmonli imperiyasi va Hindiston musiqiy an‘analariga ko‘rsatgan ta‘sirini ham ko‘rsatmoqda [2].

Marog‘iyning musiqa nazariyasiga oid qarashlari, ayniqsa, maqom, usul va intervallar tizimini tahlil qilishda o‘zining chuqur ilmiy yondashuvi bilan ajralib turadi. Uning maqom nazariyasi Sharq musiqasining asosiy ustunlaridan biridir. Marog‘iy o‘z asarlarida 12 ta asosiy maqom (panjgah, ushshoq, navo, rost, buzruk, hisor, ira, isfahon, zirolkand, rahovi, kurd, hijoz) va 6 ta avazni (g‘arib, nishoburak, salmak, mohur, shahnoz, maye) batafsil tasvirlab bergan. U har bir maqomning melodik xususiyatlarini, uning boshlanish va tugash nuqtalarini, asosiy ohangdor harakatlarini, shuningdek, uning inson ruhiyatiga ta‘sirini (ta‘sir-i nafs) chuqur tahlil qilgan. Marog‘iy maqomlarni nafaqat melodik tuzilmalar, balki ma‘lum bir kayfiyat, hissiyot va hatto davolash xususiyatlariga ega bo‘lgan murakkab tizimlar sifatida ko‘rgan. U maqomlarning astronomik jismlar, burjlar va inson temperamentlari bilan bog‘liqligini ham o‘rgangan, bu esa uning musiqiy nazariyasining keng qamrovli falsafiy asoslarga ega ekanligini ko‘rsatadi. Uning maqomlarni tasniflash va tavsiflash usuli keyingi asrlar musiqashunoslari uchun namuna bo‘lib xizmat qilgan.

Usul nazariyasi Marog‘iyning musiqiy ritmga oid qarashlarini aks ettiradi. U usullarni musiqiy asarning ritmik asosi sifatida tushungan va ularni matematik aniqlik bilan tahlil qilgan. Marog‘iy o‘z asarlarida ko‘plab usullarni, ularning zarblarini (duru), har bir zarbning davomiyligini va ularning birikish qoidalarini batafsil bayon etgan. U usullarni oddiy va murakkab turlarga ajratib, ularning har birining o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsatgan. Masalan, "Jomi' al-Alhon"da 20 dan ortiq usulning tuzilishi

va ijro usullari yoritilgan. Uning usul nazariyasi musiqiy ritmning nafaqat amaliy, balki nazariy va matematik asoslarini ham chuqur tushunishga qaratilgan edi. Marogʻiy usullarni koinotdagi ritmik jarayonlar, inson yurak urishi va boshqa tabiiy hodisalar bilan bogʻlagan, bu esa uning musiqiy ritmgga boʻlgan falsafiy yondashuvini koʻrsatadi. Uning usul nazariyasi Sharq musiqasining ritmik murakkabligini tushunish va tizimlashtirishda muhim qadam boʻlgan.

Intervallar tizimi Marogʻiyning musiqiy akustika va matematikaga oid chuqur bilimlarini namoyish etadi. U tovushlarning chastotalari va ularning nisbatlarini aniq matematik hisob-kitoblar asosida tahlil qilgan. Marogʻiy Safiuddin Urmaviyning 17 pardali tovush qatorini yanada takomillashtirib, har bir intervalning aniq nisbatlarini belgilagan. U pifagor va sof intonatsiya tizimlarining elementlarini oʻzida mujassam etgan oʻziga xos tizimni taklif qilgan. Uning intervallar nazariyasi musiqiy tovush qatorining ilmiy asoslarini yaratishga qaratilgan boʻlib, bu Sharq musiqasining mikrotonal xususiyatlarini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Marogʻiyning bu boradagi qarashlari keyingi asrlar musiqashunoslari, jumladan, Abdurahmon Jomiy va Zaynulobiddin Husayniy tomonidan ham oʻrganilgan va rivojlantirilgan. Uning intervallar tizimi musiqiy asboblarni sozlash va yangi ohangdor tuzilmalarni yaratish uchun nazariy asos boʻlib xizmat qilgan. Yangi tadqiqotlar Marogʻiyning intervallar tizimini zamonaviy akustik tahlil usullari yordamida qayta baholamoqda va uning aniqligini tasdiqlamoqda [3].

Musiqaning falsafiy va axloqiy jihatlari haqidagi mulohazalari Xoʻja Abdulqodir Marogʻiyning musiqaga nafaqat sanʼat, balki inson hayoti va koinot bilan chambarchas bogʻliq boʻlgan chuqur maʼnaviy hodisa sifatida qarashini koʻrsatadi. U musiqani koinotdagi uygʻunlikning aks-sadosi, ilohiy tartibning ifodasi deb bilgan. Marogʻiyning falsafiy qarashlari Neoplatonizm, Pifagorizm va Islom falsafasining sintezini oʻzida mujassam etgan. U musiqaning inson ruhiyatiga, hissiyotlariga va hatto jismoniy salomatligiga taʼsirini (taʼsir-i nafs) chuqur tahlil qilgan. Uning fikricha, toʻgʻri tanlangan maqom va usul insonning kayfiyatini oʻzgartirishi, uni maʼnaviy yuksalishga chorlashi yoki aksincha, salbiy taʼsir koʻrsatishi mumkin. Shuning uchun Marogʻiy musiqaning axloqiy masʼuliyatiga alohida eʼtibor qaratgan. U musiqaning "halol" va "haram" jihatlari haqida mulohaza yuritib, uning jamiyatda qanday maqsadlarda va qanday sharoitlarda ijro etilishi lozimligini koʻrsatgan. U musiqani ilohiy ishq va maʼnaviy poklanish vositasi sifatida qabul qilgan, ammo uning behuda koʻngilxushlik yoki axloqsizlikka olib keluvchi shakllarini tanqid qilgan. Uning bu qarashlari Islom madaniyatida musiqaga boʻlgan murakkab munosabatni aks ettiradi va musiqaning ijtimoiy-axloqiy funksiyalarini belgilashda muhim rol oʻynagan. Marogʻiyning bu mulohazalari musiqaning inson kamolotida tutgan oʻrnini chuqur

anglashga yordam beradi va uning nafaqat musiqashunos, balki faylasuf va mutafakkir sifatidagi qiyofasini ochib beradi.

Musiqa ijrochiligiga oid tavsiyalari va amaliy yondashuvlari Marog‘iyning nafaqat nazariyotchi, balki mohir amaliyotchi ekanligini tasdiqlaydi. U o‘z asarlarida ud, tanbur, nay kabi cholg‘u asboblari ijro etish texnikasiga oid qimmatli tavsiyalar bergan. Masalan, ud ijrosida barmoqlar harakati, torlarni bosish usullari, tovush chiqarish texnikasi va turli bezaklar (zaxma, tahrir) qo‘llash bo‘yicha batafsil ko‘rsatmalar bergan. U ijrochidan nafaqat texnik mahoratni, balki ijro etilayotgan maqomning "ruhi"ni, uning hissiy va ma'naviy mazmunini chuqur his qilishni talab qilgan. Marog‘iyning fikricha, ijrochi musiqani shunchaki texnik jihatdan ijro etmasligi, balki uni o‘z ruhiyatidan o‘tkazib, tinglovchiga yetkaza olishi kerak. U improvizatsiya (taqsim) san'atiga alohida e'tibor qaratgan, uni ijrochining ijodiy erkinligi va mahoratining eng yorqin ko‘rinishi deb bilgan. Taqsimda maqomning qoidalari doirasida erkin ijod qilish, yangi ohangdor iboralarni yaratish muhimligini ta'kidlagan.

Marog‘iyning pedagogik yondashuvlari ham diqqatga sazovordir. U musiqani o‘rganish jarayonini bosqichma-bosqich va tizimli bo‘lishini ta'kidlagan. Ustozshogird an'anasiga katta ahamiyat berib, musiqiy bilimlarni og‘zaki va amaliy tarzda avloddan avlodga o‘tkazish zarurligini uqtirgan. Uning o‘zi ham ko‘plab shogirdlar yetishtirgan va ularga o‘zining nazariy va amaliy bilimlarini o‘rgatgan. Marog‘iyning o‘z kompozitsiyalari uning nazariy qarashlarining amaliy ifodasi bo‘lib xizmat qilgan. Uning yaratgan kuy va ashulalari o‘z davrining musiqiy estetikasi va nazariy qoidalarga to‘liq mos kelgan. Bu asarlar Marog‘iyning musiqiy nazariya va amaliyotni uyg‘unlashtirishdagi mahoratini yaqqol ko‘rsatadi. Uning ijrochilikka oid tavsiyalari bugungi kunda ham Sharq musiqasining an'anaviy ijrochilik maktablarida o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Zamonaviy musiqachilar Marog‘iyning asarlarini o‘rganish orqali o‘z ijrochilik mahoratlarini oshirmoqdalar va an'anaviy musiqaning asl mohiyatini anglamoqdalar [4]. Marog‘iyning musiqiy merosi, shubhasiz, Sharq musiqasining oltin fondiga kiradi va uning qarashlari bugungi kunda ham dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Xulosa

Xo‘ja Abdulqodir Marog‘iy Sharq musiqashunosligida nazariya va amaliyotni uyg‘unlashtirgan buyuk mutafakkir sifatida o‘zining beqiyos o‘rnini saqlab qolgan. Uning "Jomi' al-Alhon" va "Maqosid al-Alhon" kabi fundamental asarlari maqom, usul va intervallar tizimini chuqur ilmiy asosda tahlil etib, musiqaning falsafiy, axloqiy va ijrochilik jihatlarini keng qamrovli yoritgan. Marog‘iy merosi Sharq musiqasining keyingi rivojiga kuchli ta'sir ko‘rsatib, bugungi kunda ham uning nazariy qarashlari va amaliy tavsiyalari dolzarbligini yo‘qotmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Xolmatova N.A. Abdulqodir Marog‘iyning «Jome al-alhon» asarida musiqa nazariyasi masalalari. // Musiqa san'ati. – 2022. – № 3. – B. 45-52. – <https://konservatoriya.uz/jurnal>
- [2] Rahmatullayev S.B. O‘rta asrlar Sharq musiqa nazariyasida Abdulqodir Marog‘iy ijodining o‘rni va ahamiyati: San'atshunoslik fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent: O‘zbekiston Davlat Konservatoriyasi, 2023. – 24 b. – <https://konservatoriya.uz/>
- [3] Jabborov A.A., G‘ofurbekov T.G. Sharq musiqa nazariyasi tarixi: Forobiy, Ibn Sino va Marog‘iy merosi. – Toshkent: Fan, 2021. – 384 b. – <https://fan.uz/>
- [4] Abdullayeva D.M. Abdulqodir Marog‘iyning musiqa ritmi va usuliga oid qarashlari tahlili. // San'atshunoslik. – 2024. – № 1. – B. 67-74. – <https://sanatshunoslik.uz/>
- [5] Begmatov S.A. Abdulqodir Marog‘iyning musiqa estetikasi va ijrochilik amaliyotiga ta’siri. // O‘zbekiston musiqa madaniyati rivojlanishining dolzarb masalalari: Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – Toshkent: O‘zbekiston Davlat Konservatoriyasi, 2022. – B. 112-118. – <https://konservatoriya.uz/>
- [6] Qodirov M.X. O‘rta asrlar Markaziy Osiyo musiqa madaniyatida Abdulqodir Marog‘iy maktabi. // O‘zbekiston san'atshunosligi. – 2023. – № 2. – B. 31-39.
- [7] Matyoqubov O.M. va boshqalar. Musiqa tarixi va nazariyasi: O‘rta asrlar Sharq musiqa merosi. – Toshkent: O‘zbekiston Davlat Konservatoriyasi nashriyoti, 2020. – 416 b. – <https://konservatoriya.uz/>